

Sus, Oleg

In memoriam Emila Utitze

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. F, Řada uměnovědná.
1957, vol. 6, iss. F1, pp. 102-104

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/110554>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IN MEMORIAM EMILA UTITZE

Na podzim roku 1956 pozvaly německé university v Berlíně, Jeně, Halle a Greifswaldu profesora bývalé německé university v Praze, doktora Emila Utitze, na přednáškový zájezd. Nikdo nemohl ani v nejmenším tušit, že profesor Utitz opouští naposled svou mateřskou zem, Prahu a českou půdu, jež mu byla vlastní rodem, aby odevzdal svůj tělesný život smrti v německé zemi, jež mu byla vlastní duchovní. Ostatně smrt sama byla vůči člověku a mysliteli rytířská: udeřila náhle a bez prodlení, když již byla dávno předtím filosofem zvážena a zanalysována. Nebyla tedy absolutním hiátem a irracionálním faktem, neboť filosof Utitz se s ní vyrovnal způsobem, připomínajícím postoj Thomase Manna a jiných velkých humanistů. V dile mnoha předních osobností německem duchovně najdeme hluboce citlivé předznamenání vlastního osudu a zároveň s tím i překonání palčivých otázek a antinomii nejtímnější lidské sudby, lidského života a smrti. A je tomu tak i v díle estetika, filosofa a teoretika kultury, psychologa a charakterologa Emila Utitze. — Člověk, jeho práce, lidská kultura a vůbec vše člověkem stvořené — to vše bylo Utitzovi něčím, co jsme vyrvali omezenosti a konečnosti člověka. S tohoto hlediska nazíral Utitz na kulturu jako na neustálé přemáhání a posunování hranic lidské konečnosti, jako na nikdy nekončící transcendování smrti. A proto v roce 1937 napsal: „Pouze omezenost, jež si uvědomuje sama sebe, otřásá svými hranicemi a snaží se je odsunout... Lidská kultura je vždy znamením lidské konečnosti a sahání mimo ni. Patří tedy podstatně k zvláštnímu rázu člověka. Jeho nejvyšší tiseň, že totiž musí zemřít, že stojí tváří tvář smrti, uvolňuje tudíž nejmohutnější kulturní síly.“ („O lidském žití a umírání“, překlad J. Patočky, Česká mysl XXXIII, 3—4, str. 181—182.)

A v tomto slova smyslu je Utitzova smrt více než symbolická; přetrhávajíc nit jednotlivcovy chronologie, uzavírá sice napsané dílo do krunýře toho, „co bylo“, avšak zároveň je odkazuje příštím generacím. I zde je dělník nesmrtelný, práce pak živá.

Vlastní Utitzova životní dráha vyvrcholuje progresivní tradici klasické moderní estetiky Německa, jak je na příklad charakterisována dílem Maxe Dessoira a kruhem autorů, seskupených okolo známého časopisu „Zeitschrift für Ästhetik und allgemeine Kunstwissenschaft“. V nejlépším slova smyslu je Utitz universitním estetikem; avšak jeho vědecká dráha není ani v nejmenším určována běžnou posloupností a někdy i akomodací průměrné „akademické kariéry“ soukromého docenta a pak ordinaria, jak bychom se s ní mohli střetnout u těch, kteří více či méně začali plout s proudem irracionalisující německé duchovně po prvé světové válce. Naopak, Utitz sdílí i ve svém osobním životě osudy nejlepších reprezentantů německé filosofie a kultury, odmítajících rozkotání rozumu, těch, kteří podle výstižných slov Georga Lukáče prováděli v černé atmosféře nacismu „humanistickou revoltu“. V raném údobí Utitzova vývoje je ovšem toto jeho bytostné předurčení vysloveno spíše implicitně, i když je pozorný a citlivý vykladač může v náznakových formách odhadovat i pod povrchem odborných prací esteticko-filosofických. Není zajisté náhodné, že v poslední své knize o E. E. Kischovi (vyšla v r. 1956) považuje Utitz ve shodě se starými Řeky odvahu za kardinální ctnost — což odpovídá i jeho otevřenému a upřímnému socialistickému kredu. Odvaha, toť charakter; a ten pak je Utitzem opsán jako nezlomná, teplá a uslechtilá lidskost.

Není pochyby o tom, že toto hluboké mravní zánícení, ztělesňující se v odvaze intelektuální, v dile i v osobních projevech, se v Utitzovi zrodilo za spolupůsobení mnoha činitelů. Nesmíme však přitom zapomenout — pomíneme-li ostatní — na jednoho z nich. A jím je rodové i duchovní dědictví dobrého genia židovského národa a židovského intelektu. Pocházejce z pražské rodiny německých židů, řadí se Utitz po bok velkým mužům z oné falangy, která překročila v českých zemích tísnivé hranice dobrovolného ghetta, aby — podle slov Huga Siebenscheina — opustila půdu úzce náboženských tradic pod

vlažcími prapory evropského osvícení a světového pokroku. Emil Utitz, Franz Kafka, Max Brod, Egon Erwin Kisch a j. . . : jedním a týmž poutem jsou mezi sebou spjaty tyto postavy, oblévá je společná, i když zároveň různotvárná, atmosféra svobodomyšlenosti a vytríbeného humanismu, láskyplného a nedogmatického intelektualismu, zjemnělého a sensitivního, setkáváme se tu s životním postojem moderních evropských humanistů-analytiků, kteří se srazili a musili srazit s tím, co se v Německu a pak jinde zmocnilo vlády po roce třiatřicátém. O to poučejší je příklad Emila Utitze právě pro nás; neboť v jeho osobnosti i díle dochází k intimnímu a plodnému soužití duchovních genů tří národů: židovského, německého a českého. Utitz sice nikdy nepodlehł tragickému pocitu života a existenciální úzkosti Kafkova člověka, jenž je absolutně „déraciné“, přesto však i o Kafkově a též o Utitzově humanismu platí, že jedny z jeho kořenů vyrůstaly z české půdy. Krásná slova Siebenscheinova o Kafkovi vztahují se pak v této souvislosti a plněno sensu i k Utitzovi: „Neodepřela (rozuměj: Praha) mu podíl na svých nadějích a svém vítězství. Rozezpívala jeho smutek. Slíbila mu nesmrtelnost a splnila svůj slib. On za to hladil stopy, které světové dějiny zanechaly v jejích zdech, rád postál ve vichřici souse-dovy nenávisti, která marně dula jejími ulicemi, a miloval její lid, jenž své srdce vždycky tasil na pomoc vyhoštěnému Bohu nebo bezbrannému člověku. Nezapomeňme, vyklá-dající Kafkovo dílo a zařadující jeho osobnost, nikdy na toto jeho: ich liebe.“ (Hugo Siebenschein, „Prostředí a čas. — Poznámky k osobnosti a dílu Franze Kafky“, ve sbor-níku Franz Kafka a Praha, Praha 1947, str. 23—24.)

Emil Utitz se narodil v Praze, a to 27. května 1883. V Praze také Utitz studoval; pražské prostředí a raná studentská léta přivádějí již Utitze do myšlenkového i lidského okruhu, který bude později dominujícím způsobem ovlivňovat Utitzův charakter i vě-deckou práci. Tak nepochybná Utitzova force uměnovědná má své předpoklady dány v intimní znalosti umělecké a literární atmosféry, do níž nemusil vystupovat po žebříčku estetických kategorií, nýbrž v níž žil od mládí. Tak na příklad po celých osm let chodil Utitz do staroměstského státního gymnasia s Franzem Kafkou, a v témž gymnasiu se se-znánil s Maxem Brodem. Nejmohtnější ovšem zapůsobili na Utitzův intelektuální profil Brentano a pražská filosofická škola, t. j. druhá generace Brentanových žáků, mezi nimi hlavně Anton Marty i jiní, tak na příklad Oskar Kraus svým hodnotoslovím. Mezi Bren-tanovými žáky byl Utitz — po jistou dobu i Brentanův sekretář — prvý z estetiků, jenž dovedl některé transformované poznatky svého mistra vtělit ústrojně do systému své estetiky a obecné vědy o umění. Jednalo se tu hlavně o některé empirické poznatky Brentanovy: psychologie a noetiky; vedle toho spojovaly učitele a žáka tradice vědeckého empirismu, který se v Brentanově knize „Die vier Phasen der Philosophie und ihr augen-blicklicher Stand“ (1895) postavil proti školské německé filosofii a proti německému idealismu, irracionalismu a mystice. Ještě nedlouho před svou smrtí zdůraznil Utitz v re-cenzi Lukácsova díla „Die Zerstörung der Vernunft“ tento Brentanův přínos v dějinách evropské a německé filosofie (srov. příslušnou recenzi v Deutsche Literaturzeitung, Jg. 77, H. I., loden 1956, sloupec 7). Na Utitze pak působilo neméně i Brentanovo úsilí překonat subjektivní psychologismus a kantovský transcendentalismus pomocí evidentních jstot, jež by přemohly pozitivistickou a konec konců skeptickou redukci myšlenkových (a dále i citových a jiných) obsahů na proměnlivá a přehavá data individuálního vědomí. Do tohoto kontextu se pak zařazuje i Utitzovo úsilí, nejlépe a nejmohtnější vyjádřené v jeho „Grundlegung der allgemeinen Kunstwissenschaft“, provést analýsu podstatných složek a vrstev umělecké struktury za současného překonání estetického psychologismu. Utitz je tu jedním z budovatelů t. zv. obecné uměnovědy, která na začátku 20. století řeší kritické postavení dosavadní více či méně filosofické (anebo úzce empirické) estetiky a jeho význam na tomto poli je kongeniální významu Dessoirovu.

Obecná uměnověda sice zůstává centrálním motivem celé Utitzovy práce i po vydání obou dílů „Grundlegung“ (1914—1920), avšak Utitzův zájem se rozšiřuje a jeho vědecká analýsa se začíná zmocňovat nových a nových materiálů. Vedle rozborů situace moder-ního umění (na př. „Die Grundlagen der jüngsten Kunstbewegung“, 1913) počíná se Utitz zabývat po r. 1918 filosofii kultury, psychologií a charakterologií (řídí na příklad „Jahr-buch der Charakterologie“), aby se nakonec stal kritikem a vykladačem současné doby a kultury, velkým esejistou („Mensch und Kultur“, 1933) i filosofem lidského života a smrti („O lidském žití a umírání“, v České myslí 1937; „Psychologie života v terezín-ském koncentračním táboře“, 1947) a láskyplným životopiscem a estetickým vykladačem („Egon Erwin Kisch — Der klassische Journalist“, 1956). Lze tedy v Utitzově díle sledovat přesun tematických dominant, aniž se ovšem původní východisko ztrácí. Stručně lze tuto myslitelovu pouť vyjádřit devisou: od odborné uměnovědy k filosofii kultury a člověka. A tato cesta není zajiště libovolná, ani není určována imanentní motivací myšlení sa-

mého. Stačí, když si vezmeme Utitzův život, abychom se přesvědčili, že zde svými výboji působí reálné síly životní a společenské, které ženou estetika k rytířské obraně oněch posledních jistin a kritérií člověka i společnosti, na něž se odvážil vztáhnout ruky nelidský systém fašistických diktatur a s ním i někteří filosofové. Paralela osobního života a obsahu díla je tu až překvapující, je přímo symbolická.

Jako soukromý docent nastupuje Utitz svou vědeckou dráhu na universitě v Rostocku, když se habilitoval znamenitou a přesně vypracovanou monografií „Die Funktionsfreuden im ästhetischen Verhalten“ (1911). V Rostocku se také Utitz stává mimořádným profesorem, aby jako řádný profesor filosofie nastoupil od r. 1925 na halské universitě. V roce 1933 vychází kniha Utitzových humanistických esejů „Mensch und Kultur“; a v témž roku musí Utitz odejít z Německa. Nemohli ovšem tehdejší vládcové nad Německem prokázat větší pocty antifašistovi a bytostnému demokratovi Utitzovi; nemajíce zbraní duchovních, musili použít represálií. A nebyly poslední. Utitz se sice stává ordinariem na pražské německé universitě. Avšak to byla půda nasáklá již hysterickou atmosférou nacionálního šovinismu a ubožáckou ideologií sudetského henleinismu. A proto sokratovský postulat filosofa, uskutečňujícího se ve filosofii, postulat filosofie, jež se realizuje v životě a vice versa, v Utitzově knize „Die Sendung der Philosophie in unserer Zeit“ (1935) může vyjít už jen na holandské půdě... Konečná srážka obou světů, světa světla a tmy, intelektu a pudové exprese, analýsy a masové schizofrenie, nedala na sebe dlouho čekat. Protektorátní hanba uvolnila zatlačené a zvrhlé komplexy i u některých řádných profesorů staroslavné německé university v Praze: Utitz byl denuncován a poslán do koncentračního tábora v Terezíně.

Po roce 1945 zůstává Utitz v Praze jako československý státní občan a v roce 1948 se stává členem Komunistické strany Československa. Za osm let se jeho život uzavírá — smrtí v Německu (2. XI. 1956) a pohřben v Praze.

Žel jenom, že česká estetika musí vzpomínat velikého vědce a člověka, Emila Utitze, který v mnohém stojí u kolébky moderní české estetiky a českého strukturalismu, pouhými nekrology objevujícími živé prameny estetického myšlení teprve tehdy, když člověktvůrce zavřel svá ústa navždycky. Ale přesto i tak, aspoň z počátku, platíme svůj dluh a začínáme vyrovnávat své povinnosti vůči člověku, který z naší země vyšel, aby se do ní vrátil a jí i světu své dílo odevzdal.

Oleg Sus